

music by G. Viriovky (1941), V. Liutogo (2013), «Not the time, not the time» to music by D. Sichinskiy. It is noted the role of social and political lexicon, invitingly rhetoric in the writings of such register.

Linguistic and stylistic analysis of Ivan Franko's poems, which were set to music, found in his idiostyle the interaction of two layers important for national culture of the last century: they are folk-song and publicist.

Статтю отримано 05.09.2016

УДК 811.161.2' 38

Лариса Кравець

**«ВСЕ, ЩО ДАЛО МЕНІ ЖИТТЯ,
В КРАСУ ПЕРЕТОПЛЯВ Я»
(МЕТАФОРИ ІВАНА ФРАНКА
Й ПОЕТИЧНА ТРАДИЦІЯ)**

Метафори І. Франка розглянуто в контексті поетичної традиції. Визначено походження метафор, особливості авторського вживання у текстах І. Франка та подальше функціонування в українській поетичній мові. Диференційовано фольклорні й літературні метафори. Встановлено, що поетична мова І. Франка містить елементи ускладненої поезики.

Ключові слова: метафора, поетична традиція, поетична мова, образний засіб, концепт.

The article describes Franko's metaphors in the context of poetic tradition. The origin of metaphors, especially the use of the author in the text and in the subsequent operation of Ukrainian poetic language is defined. Folklore and literary metaphors are differentiated. It was found that Franko's poetic language contains elements of complicated poetics.

Keywords: metaphor, poetic tradition, poetic language, figurative means, concept.

Метафора експонує в мовній формі результати образного пізнання дійсності, дає змогу змінювати сприйняття світу та конструювати нову реальність відповідно до вимог часу. Як лінгвоментальне явище метафора виявляє динаміку художньої свідомості певної епохи, поетичного мислення, літературної мови. «Крім того, що мистецтво пізнає світ, – вважає У. Еко, – воно

ще й продукує доповнення світу, продукує незалежні форми, що долучаються до тих, які вже існують, виявляючи власні закони і проживаючи власним життям. Кожну мистецьку форму найкраще розглядати, якщо не як замітник наукового пізнання, то як епістемологічну метафору: тобто у кожному сторіччі спосіб створення форм мистецтва відображає шляхом уподібнення, метафоризування і власне вирішенням концепції образу спосіб бачення реальності наукою і культурою епохи» [Еко 2001 : 536]. Пізнаючи світ і створюючи на основі цього пізнання полівимірну художню дійсність, І. Франко вживає знакові метафори, які мають тривалу традицію вживання та є своєрідними світоглядними матрицями, що визначають основні напрями руху думки. Сформовані в загальнокультурному середовищі метафори набувають у новому контекстному оточенні нового змісту, оприявлюють невідомі і вияскравлюють досі приглушені грані зображуваного.

Мова І. Франка не рясніє вишуканими авторськими метафорами, проте й не позбавлена їх. Глибокий знавець світової й української культури, поет поєднує традиційні (літературні й фольклорні) метафори із власними образними знахідками, і в цьому синтезі постає нове художнє ціле. До таких, зокрема, належить *дорога* → *життя*, що, ймовірно, виникла ще в античні часи (Гесіод, Продік, Піфагор), а також неодноразово актуалізована у Старому та Новому Заповітах. Згадаймо також, що один із найвідоміших літературних прикладів використання цієї метафори – «Божественна комедія» Данте Аліг'єрі. І. Франко метафору класичної поетики гармонійно поєднує з народницькою (*Поете, тям, на шляху життьовому/ Тобі перлини-щастя не знайти, / Ні захисту від бурі, злив і грому*), увиразнює характеризувальними епітетами: *На шлях тернистий сам подався; Невже ж уже минув я свій зеніт/ і розпочав спадистий шлях до склону?* Проте метафорична модель *дорога* → *життя* у поезіях митця ще не набуває такого масштабного розгортання, як у творах українських поетів ХХ ст.: *Життя – це шлях, що переходить в шлях, – / Кінця не має ні одна дорога. / Смерть – тимчасовий міст, що на вітрах / Ледь-ледь стоїть і наганяє страх* (Д. Павличко); *ковтаючи білі*

язики доріг, / широкі, довгі, безконечні, / я проходжу вулицями життя (Ю. Тарнавський).

Семантично споріднену з аналізованою, але іншу за походженням метафору *віз життя* у творах І. Франка виявляємо в різних варіантах: *Доки міг, то я тяг сю тачку життя, / Та тепер я зламався і збився з пуття; Вниз котиться мій віз*. Метафора сформувалась у європейській культурі і пов'язана з алегорично-дидактичною поемою Петрарки «Тріумфи» та зображеннями тріумфу часу. У XVIII ст. вона була популярна у французькій літературі, звідки перейшла в російську (П. Вяземський, О. Пушкін). В українській поезії фіксуємо її вживання на початку XX ст.: *через гатки та рови / віз метнувся життєвий / і з бентежного зусилля, / з порожнечі, з божевілля / покотився у байрак* (Г. Чупринка). Згодом українські митці XX ст. аналогізують рух життя з іншими видами транспорту, зокрема з поїздом, як Б.-І. Антонич у вірші «Велика подорож». «Вибір поїзда як засобу руху життя до його останньої зупинки, – вважає А. Фалкер, – в Антонича не випадковий: поїзд для українського поета XX ст. – це той же пушкінський «віз» в умовах поетики, що виявляє синдром технічної цивілізації, причому це вже не машина, що мчить, у поезії експресіонізму, і не «громохкий хвіст» Давида Бурлюка («Паровоз и тендер», 1914), а засіб повільного, ритмічно навіть сповільненого, пересування від початкової, ще яскраво освітленої, станції до останньої зупинки – безвокзальної!» [Цит. за: Ільницький 2008 : 32–33].

Ерудиція та творчі завдання І. Франка зумовлюють активні пошуки новітніх способів мовоопису життя. Особливо естетично сприйнятними для поета стали актуальні для французької й російської поезії XIX ст. метафори *свято / пир* → *життя* (пор.: *На празнику життя не позіваю; Хай спів твій буде запахує миром / В пирі життя, та сам ти скромно стій / І знай одно – роєта semper tiro*) та *пустеля* → *життя* (пор.: *Без неї все життя пустиня*). Такі образи спостерігаємо і в текстах рубежу XIX – XX століть: *У пустелі життєвій / Без мети блукають люди* (О. Олесь), *Тюльпани два, мов ти зо мною, / на двох краях життя пустелі / даремне кличуть* (Б.-І. Антонич). Уведені в новий контекст, вони реалізують щоразу інший, відповідний інтенції автора зміст. Згодом ці

образні засоби втрачають актуальність в українській поезії, на відміну від метафори *боротьба* → *життя*, яка виявилася більш стійкою та придатною до семантико-стилістичного розгортання: *Нехай життя – борба, / жорстокі, дикі лови* (І. Франко), *Життя – борба* (Б. Лепкий), *в борні життя* (Г. Чупринка), *Життя для нього – поле бою / Двох сил, світоглядів, світів.* (М. Рильський), *Життя – страшна корида, / На сотню Мінотаврів – один тореадор* (Л. Костенко).

Одна з ключових одиниць поетичної концептосфери І. Франка – *доля*. Цей концепт наявний у всіх міфологічних, релігійних, філософських, етичних системах, він визначає взаємодію людини з навколишнім світом, її діяльну чи бездіяльну позицію щодо неї самої і її оточення. Він безпосередньо пов'язаний з такими екзистенційно й аксіологічно навантаженими концептуальними домінантами, як *життя, смерть, воля, свобода*, а також *випадок*. Засвідчена багатовимірність концепту *доля* зумовлює численні й часом суперечливі його інтерпретації, в яких відображено національно-специфічні наївно-мовні уявлення та індивідуально-авторський світогляд.

Для української народнопоетичної та літературної традиції характерна персоніфікація долі, що виявляється в численних звертаннях, уособлених суб'єктно-предикатній і предикатно-об'єктній сполучуваностях, а також в епітетах. За словами В. В. Жайворонка, «ці персоніфікації відбивають у мові стародавні вірування наших предків у надприродну силу, яка визначає для кожного його земний шлях» [Жайворонок 2006 : 193].

У поезії І. Франка концепт *доля* часто реалізовано в антропоморфних метафорах, які профілюють опозитивні характеристики *щаслива / лиха, постійна / мінлива, прихильна / неприхильна: Я не жалуюсь на тебе, доле: / Добре ти вела мене, мов мати; доля гнівная вас гонить і б'є; лиш доля отак надо мною смієсь; А з диким реготом по моїй груді / Тупоче, б'є моя лихая доля! Недоля (лиха доля)* у поезії І. Франка є детермінованою (*Ти пустила мене сиротою у світ, / Ти дала ще мені три недолі в наділ, / Три недолі важкі, невідступні*) та індетермінованою (*Ті скарби найкращі душі молододі / Розтративши марно, без тями, / Жебрак одинокий,*

назустріч недолі / Піду я сумними стежками; Мій синку, ти би менш балакав, / Сам над собою менше плакав, / На долю менше нарікав! / На шлях тернистий сам подався! / І цупко по тернах подрався, – / Чого ж ти іншого чекав?).

Водночас ліричний герой І. Франка – не пасивний виконавець волі вищих сил. Він прагне діяти всупереч обставинам, готовий боротися за краще життя: *я раз іще б хотів простерти крила, / і побують свobodно в вишині, / і оживить ті спомини, що скрила // ворожа доля у душі на дні; Я ще не старий! Ще сила / є в руках і у душі! / Ще поборемося, доле! / Ну, попробуй, задуши.* Він закликає інших творити власну долю: *Ходіть, люди, з хат, із поля! / Тут кується краща доля. / Ходіть люди, порану, / вибивайтеся з туману!* В українській поезії ХХ ст. метафоризація долі відбувається переважно за антропоморфним типом, але характеризується асоціативною ускладненістю. Ліричний герой у творах цього періоду здебільшого постає активним творцем своєї долі.

У ліричній драмі «Зів'яле листя» майстер ліричного вірша, новатор в оспівуванні почуття любові І. Франко тонко передає душевний стан безнадійно закоханого ліричного героя з усіма його змінами, несподіваними перепадами, емоційними відтінками. В українській літературі любов і кохання – постійні об'єкти поетизації, тому й способи їх лінгвоопису еволюціонують синхронно з розвитком самої поетичної мови і художньої свідомості. За спостереженням С. Д. Павличко, «Любовний вірш, як і любовний дискурс, належав до найбільш нерозвинутих в українській традиції. До «Зів'ялого листя» Івана Франка любов не мала своєї мови, за винятком народницьких, фольклорних кліше» [Павличко 1997: 108]. Модернізм докорінно змінив художній формат зображення любові: вона втратила платонічність і набула еротизму, сексуальності, гріховності.

Любов і кохання – це близькі, проте не тотожні почуття. Близькість їх виявляється тільки в значенні «почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі», однак і в цьому разі вони не цілковито тотожні. В. І. Кононенко, вказуючи на відмінність між цими поняттями, зазначає: «Кохання – почуття, звичайно окреслене поетично, з відтінком піднесеності, найчастіше менш тривале і стійке, але більш одухотворене. ... Любов характеризує почуття випробуване,

витримане часом, здебільшого більш глибоке, зважене, водночас і більш спокійне, дозріле» [Кононенко 2004: 113]. Інші значення слова *любов* (зокрема: 2) почуття глибокої сердечної прихильності до кого-, чого-небудь; глибока повага, шанобливе ставлення до людини; 3) інтерес до чого-небудь; внутрішній, духовний потяг до чого-небудь; пристрасть до чого-небудь [СУМ 1973: 564]) виходять за межі позначення інтимних почуттів у соціальну та духовну сфери. У ліричній драмі «Зів'яле листя» фіксуємо обидві лексики, проте частотнішою є *любов*.

Образ зів'ялого листя в однойменній ліричній драмі – це метафора нерозділених почуттів, втраченого кохання: *Розвійтеся з вітром, листочки зів'ялі, / Розвійтеся, як тихе зітхання! / Незгоєні рани, невтишені жалі, / Завмерлеє в серці кохання*. Рослинна метафора *любові / кохання* показова для української поезії ХХ ст., проте автори аналогізують почуття переважно з квітами: *розцвітуться наново в душі / любові ярі цвітти* (Б. Лепкий), *розквітла любов* (Є. Маланюк), *любові цвіт* (Г. Чубач). Характерне для таких метафор синтезування фізіологічних і психологічних деталей ускладнює метафоричний образ, а іноді й доповнює його відтінком еротичності: *зацвіли твої пальці першим цвітом любові* (М. Вінграновський). Контекстне зближення різнорідних відчуттів (слухових, нюхових, дотикових, зорових) зумовлює появу синестетичних образів: *співуче запашне тепло / на мить розквітлої любові* (Є. Маланюк). Такий «ефект пульсування образності, – як зазначає Т. І. Гундорова з посиланням на Ж. Дельоза, – складається через незбігання та зміщення серій «означуваного» й «означника» [Гундорова 2009: 254] і є свідченням ускладненої поетики.

Екстеріоризоване почуття любові І. Франко аналогізує також з істотою, яка заволодила душею / серцем ліричного героя: *І в груді щось метушиться, немов / Давно забута згадка піль зелених, / Весни і квітів, – молода любов / З обійм виходить гробових, студених; Щось щемить в душі, мов рана: / Се блідая, горем п'яна, / Безнадійная любов*. Називає це почуття також Богом: *любов – то мстивий Бог; / Як одно її зневажить, / Любить мститься на обох*. Основою таких метафор, імовірно, є антична міфологія, де *любов / кохання*

співвіднесені із антропоморфними образами, зокрема з богинею Афродітою (у грецькій міфології) або з Венерою (у римській міфології). Стійку аналогізацію згаданого почуття з вищою силою або істотою в українській поезії впродовж усього ХХ ст. засвідчують розгорнуті, збагачені деталями метафори: *Екстазу люльку розкурював Бог кохання* (І. Калинець), *Лише Любов одна не знає міри / Її тримає нас руками обома!* (І. Драч).

Сподівання ліричного героя І. Франка і зумовлений ними піднесений настрій виражає метафора: *Із твоїх уст солодкий нектар п'ють*, пов'язана з характерним для романтичної лірики сприйняттям любові як солодкого напою, та аналогізація почуття з вогнем, що мотивовано фольклорною і поетичною традиціями: *Лиш одна любов би вибухла пожаром, / Обняла б достоту всю твою істоту, / Мислі б всі пожерла, всю твою турботу; Молодий огонь в душі / Меркне, слабне, погасає*. Ліричний герой сприймає своє почуття неоднозначно – то як скарб (*Може, в тім погордженім / Є любові скарб; чуття скарб багатий*), то як хворобу (*Так рік за роком мучує я, / І біль мою жре душу. / І дармо ліку я шукав / На сю свою хворобу*).

Силу переживань ліричного героя, його складний психоемоційний стан передають мелодійно розмаїті й емоційно напружені рядки, насичені антропоморфними, біоморфними та реіморфними метафорами почуттів людини: *До мене ж безгранична тривога, / Біда розпука підсідає вмиць, / І чорні думи, мов з фортуни рога, / На мене ле, щоб світ мені затьмить; Тоді б не чув я некла в своїй груді, / І в мізку моім не вертів би нор / Черв'як неситий, кров моя кипуча / В гарячці лютій не дзвонила б вічно / Тих слів страшних; Ось на розпутті я стою пустому / І весь тремчу, гадюка серце ссе*. Метафора *гадюка серце ссе*, яка емоційно вербалізує важкий, пригнічений стан ліричного героя, постає внаслідок трансформації порівняння та сприймається як ознака ускладнення поетичного мовомислення: *туга до серця, як гадь, ся вселила* (М. Шашкевич), *люте горе, мов тая гадюка, коло серця в'ється* (М. Петренко). Те саме значення, але в модифікованій формі реалізує метафора О. Олеся: *вп'ялись мені гадюки в серце*.

Звертання ліричного героя І. Франка до коханої – це здебільшого народнопоетичні метафори: *дівчино-зірничко, моя зоре, зіронько, моя пташко, моя голубко, моє кохання чарівне, душе моя, моя хистка лілеє* та широковідоме *ой ти дівчино, з горіха зерня*. Проте спостерігаємо й авторські образи, які апелюють до тогочасної європейської та російської літературної традиції: *Кринице радости, чуття. / Ти чарочко хрустальна // Цимлянское несут уже; / За ним строй рюмок узких, длинных, / Подобно талии твоей, / Зизи, кристалл души моей, / Предмет стихов моих невинных, / Любви приманчивый фиал, / Ты, от кого я пьян бывал!* (О. Пушкін). На відміну від жартівливо-іронічних рядків російського поета, метафора І. Франка виражає серйозність і глибину почуттів ліричного героя, що профілюють в образі коханої красу, вишуканість, тендітність.

Осмилення людського життя у його багатогранності, плинності й минулості зумовлює різнопланові відчуття та психоемоційні стани автора. Зокрема, це *сум, туга, журба*. Передусім вони становлять своєрідну емоційну канву ліричної драми «Зів'яле листя» і зазвичай мотивовані народнопоетичною традицією. У фольклорі персоніфікація станів *сум, жура, туга* пов'язана з описом певної характерної для людини дії, що набуває граматичної форми дієслівної метафори: *сум (туга) обгортає / обіймає / обхоплює / надходить*. У поезіях І. Франка, як і в мовотворчості українських модерністів, ці психоемоційні стани мають ширшу амплітуду стилістичної реалізації. Зокрема, це розгорнуті метафори у поєднанні з характеризувальними епітетами та порівняннями: *І в моє вікно зирнуло / і сполошило стару, / невідступну, невимолиму / посидільницю журу. / Ся стара, погана відьма/ тут сиділа цілу ніч/ і зміняла своїм чаром / кожду думку, кожду річ; Молода палкая туга, / мов жебракча в лахманах, / все чогось іще шукала, / топчучи зарослий шлях.*

Творчість І. Франка – знаковий етап розвитку української поетичної мови, її урізноманітнення новими виражально-зображальними засобами. Активно освоюючи народнопоетичну традицію, автор збагачує українську поетику метафорами, які на той час були традиційними для європейської літератури, а також

створює власні оригінальні образи. Довершені художні вислови І. Франка назавжди увійшли у скарбницю української культури.

Гундорова Т. Проявлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму [вид. 2-ге, перероблене та доповнене] / Т. Гундорова. – К.: “Часопис “Критика”, 2009. – 448 с.

Еко У. Поетика відкритого тексту / У. Еко // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. М.Зубрицької]. – Львів : Літопис, 2001. – С. 525 – 537.

Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.

Ільницький М. На перехрестях віку : у 3 кн. / М. Ільницький. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – Кн. II. – 2008. – 703 с.

Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу / В. І. Кононенко. – К. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 248 с.

Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: [монографія] / С. Павличко. – К. : Либідь, 1997. – 360 с.

Лексикографічні джерела

Словник української мови: в 11 т. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 4. – 1973. – 840 с.

REFERENCES

Hundorova, T. (2009). ProIavlennia Slova. Dyskursiia rannoho ukrainskoho modernizmu [vyd. 2-he, pereroblene ta dopovnene]. Kyiv: “Chasopys “Krytyka”. (in Ukrainian)

Eko, U. (2001). Poetyka vidkrytoho tekstu. In: Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX st. / [za red. M.Zubrytskoi]. Pp. 525 – 537. Lviv : Litopys. (in Ukrainian)

Zhaivoronok, V. V. (2006). Znaky ukrainskoi etnokultury : slovnyk-dovidnyk. – Kyiv: Dovira. (in Ukrainian)

Pytskyi, M. (2008). Na perekhrestyakh viku : u 3 kn. Kyiv : Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». (in Ukrainian)

Kononenko, V. I. (2004). Kontsepty ukrainskoho dyskursu. Kyiv – Ivano-Frankivsk : Plai. (in Ukrainian)

Pavlychko, S. (1997). Dyskurs modernizmu v ukrainskii literaturi: [monohrafiia]. Kyiv : Lybid. (in Ukrainian)

Leksykohrafichni dzherela

Slovyk ukrainskoi movy (1970 – 1980): v 11 t. Vol. 4. Kyiv : Naukova dumka. (in Ukrainian)

Larysa Kravets

**«ALL, WHICH GAVE ME LIFE,
I HAVE REFINED BEAUTY»
(FRANKO'S METAPHORS AND POETIC
TRADITION)**

Franko uses folklore and literary metaphors simultaneously with other linguistic units. Traditional metaphors express the new contextual environment for new content, ensure the implementation of the author's intention.

Purpose of the article – consider Franko's metaphor in the context of poetic tradition. Franko's poetic language contains many sophisticated metaphors. The artist uses traditional metaphors combined with their own artistic discoveries to create new artistic whole.

The lyrical drama «Withered Leaves» richest figurative means. Franko passes lyrical state of mind with all its changes, unexpected drops, different emotions. Ukrainian literature love is always portrayed vividly, but how they expressed in poetic text constantly evolved. Among imaginative tools that take Franko in lyrical drama «Withered Leaves» to display the internal state lyrical, primary attention is metaphor. Power lyrical emotions, his mental state complex Franko sends a melodic and emotional lines that make up the metaphor Franko, as well as Ukrainian modernists, expresses the psycho-emotional state of the person deeper and wider, thanks to expanded metaphor combined with epithets and comparisons.

Ukrainian poetic language in the work of Franko gets enriched with new figurative means and methods of their use. By extensively taking folkloric expressions involves metaphor traditional European literature, often modifies, transforms and complicates their semantic and formal grammatical structure, create your own original images.

Статтю отримано 31.08.2016